DPOH

Rastislav Ballek – Mário Drgoňa

text

LAJČIAK

Prológ

Muž: ... v Mikuláši sadneme na vlak a jestli chceme spraviť pekný výlet na Ďumbier, zosadneme v Kráľovej Lehote (Király- Lehota). Od stanice napravo prídeme na dobrú cestu. Táto vedie cez Čertovicu do Brezna. My ale výndeme cez Malužinú a Nižnú Bocu na Vyšnú Bocu. Obe tieto obce sú poslovenčené nemecké osady. Dnes sa tešia veľkej obľube turistov a lyžiarov, ktorí tu nájdu ubytovanie a príjemné občerstvenie. Dakedy boli tu bohaté bane na zlato. Teraz sú zaliate. Celá dolina je pomerne úzka, a preto niet v nej oráčin, len malé, ručne obrábané kopaničky. Zato však sú tu dobre opatrované hôrne lúky so senníkmi a stajňami, v ktorých dochovávajú hodne kráv živených výdatným senom. Popri lesných prácach aj dobytkárstvo, mliekarstvo a včelárstvo sú prameňom výživy obyvateľstva tohto krásneho, ale chudobného kraja. Táto cesta je bezmála 14 km dlhá, potrvá tedy 2 ½ hodiny, kým výndeme ináče peknou dolinou na Vyšnú Bocu, kde sa musíme o nocľah postarať, aby sme čím včaššie uraniť mohli.

Na vyšnom konci obce zídeme na poľnú cestu, ktorá popri potoku vedie do hory a pomaly začne sa skrúcať do doliny napravo. Hore touto vystupuje sa spočiatku dosť mierne nahor, ale na jej konci zátvorná stráň je tým strmšia. Trávnatým týmto svahom usnadní nám prístup do priehybu krivolaká už zarastená cesta, touto vozievali voľakedy rúdu. Z hrebeňa je utešený pohľad do hlboko pod nami ležiacej Bystrej doliny a na Ďumbier. Naľavo idúc nastúpime starú banícku cestu, ktorá je ešte vždy v dobrom stave a už je tomu dávno, čo, keď boli tu v chrbte Ďumbiera doly na zlato. Príjemno kráča sa po nej až po opustené, ale dobre znateľné štôlne. Od nich potom krížom cez strmý svah na hôľny široký chrbet. Homoľovými kopcami je radosť ísť, lebo je na všetky strany krásny výhľad.

Na úbočiach rastie bedrovník lomikameňový (Pimpinella saxifraga). Neskôr zídeme na sedlovú priehybu a zase hore napred. Polo vpravo hore vyššie je výborná studienka, z ktorej vyteká jarček. Odtiaľ už pred sebou nemáme dlhú cestu. Skalnatým a dosť strmým svahom vedie krivolaký chodník až na vrchol. Vrchol tvoria k severu príkrozrázne braliny, k juhu trávou porastlé stráne. V diaľke sa črtajú Bukové hory, Matra a Sitno. Výhľad je báječný na pohorie Malej a čiastočne Veľkej Fatry. Bližej sú Choč, Kráľova hoľa, Vepor, Poľana. Tatry splývajú v jeden kompaktný brdovitý hrebeň – Kriváň, Vysoká, Končistá a ...

(Zadíva sa do hľadiska, akoby s námahou čítal nápis kdesi v diaľke. Číta.)

Muž: Vierou v Boha, vedou slávu národa som hľadal...
Ku obom som prišiel.
Boh môj národ spasil,
A mne oslávený národ žičí sladkého sna
V tichom lone Tatier.

(Titulky na zadnom horizonte.)

Ja chcem obraz slovenskej kultúry podať v rámci systematického vedeckého diela, ktoré by malo slúžiť ako prostriedok budenia slovenského národného povedomia. Pristupujem k vykonaniu tejto práce *sine ira et studio* a podľa tohto pravidla budem pokračovať všade, lebo som presvedčený, že láska k veci môže viac dobrého vykonať než nihilizovanie alebo bagatelizovanie. Veľkou chybou u nás je, že k slovenskej veci nieto lásky a že túto

lásku nevieme prebúdzať. Ba poviem viac: nielenže jej nemáme, ale ľahostajnosť k slovenskej veci dosiahla nedozerné rozmery.

Predmet, ktorý mám rozvinúť, je vskutku široký. Chcem totiž poukázať na všetky tie okolnosti, podmienky a faktory, ktoré menujeme kultúrnym životom Slovenska. Vo všeobecnosti je o kultúrnom živote rozšírená veľmi úzkoprsá mienka. Váha býva kladená buď na jednu, buď na druhú stránku, a tak kultúrny život Slovenska býva videný jednostranne. Nezriedka býva vec tak pochopená, akoby ideál kultúrneho života Slovenska bol už dosiahnutý vybojovaním politických práv. Iní zase zdôrazňujú hospodársku stránku kultúrneho života a jeho kultúrny ideál vidia v materiálnom zveľadení Slovenska. Rozšírená je i tá mienka, akoby osvetový kultúrny ideál mal byť dosiahnutý žurnalistikou. Nemožno nepriznať, že v každej z týchto mienok o kultúrnom živote Slovenska väzí isté jadro pravdy, lež ani jednou nie je ani cieľ, ani pojem kultúry vyčerpaný.

A tak si myslím, že ak v tejto kultúrno-filozofickej štúdii podrobím systematicky kritickej úvahe celý náš slovenský život, moje úsilie a námaha budú považované za správne.

Že na Slovensku o slovenskom kultúrnom živote jestvujú falošné názory, to, myslím, dokazovať potrebné nie je. Menovite mladí, borbychtiví slovenskí nespokojenci, ktorí na vlastné oči videli cudziu kultúru, hotoví sú pomery na Slovensku ako absolútne zlé odsúdiť, o čom máme dostatočný počet príkladov. Takéto chybné nazeranie na kultúrny život privedie človeka do dvoch krajností: človek buďto nešetrne začne rúcať to, čo je už vybudované, buďto sa oddá letargickému kontemplovaniu o daných pomeroch. Jedno i druhé je chybné – a jedno i druhé nachodíme na Slovensku.

Skúmať budeme tie idey, ktoré hýbu Slovenskom. Úlohou tejto kapitoly bude poukázať na podmienky, za ktorých tieto idey povstali, ďalej skúmať okolnosti, ktoré rozširovanie nových myšlienok umožňujú, alebo znemožňujú. Pokúsim sa vyriecť aj nové myšlienky a niektoré idey, ktoré už boli vyslovené, presnejšie formulovať. A konečne chcem dokázať, že niektoré vyrieknuté idey sú pre kultúrny vývin Slovenska nevhodné, ba nebezpečné.

Idey, čo Slovenskom hýbu, nedajú sa jedna od druhej oddeliť. Súvisia jedna s druhou tak ako ohnivká jednej reťaze a všetky sa sústreďujú do jednej centrálnej, a tou je: prebudenie Slovenska.

Ten zámer je teraz heslom. Ním sa zapodievajú naše mysle. Táto mohutná idea obsahuje v sebe prebudenie individuálneho, sociálneho, hospodárskeho a politického života.

Vážnou otázkou, pred ktorou stojíme, je, či sme oprávnení o slovenskej kultúre hovoriť ako o špecifickom jave ľudského ducha. Táto otázka je preto vážna, že naši protivníci popierajú v nás kultúryschopnosť a považujú nás za nejakú inferiórnu rasu, s ktorou si dať rady považujú za celkom ľahkú úlohu.

Keď zreteľ svoj obrátime na slovenské kultúrne pomery, vidíme pred sebou národ bojujúci za svoju kultúru. Okolnosti, v ktorých sa nachodíme, sú v najvyššej miere neprajné.

Každá kultúra je viazaná k podmienkam času. To, čo sa na poli kultúry vydobylo, vyžadovalo si istý čas. Pri národe kultúrne nevyspelom čas hrá vôbec nesmiernu rolu. Ak kultúrne nevyspelý národ chce dosiahnuť, čo zameškal, musí to konať s napnutím všetkých svojich síl a so svedomitým šafárením

s časom. A tu nám vyvstáva tá dôležitá otázka, ktorú si treba náležite povšimnúť: Ako sa na Slovensku šafári s časom?

Na proscénium vystúpi Speváčka.

Speváčka:

Práve v deň,
keď sa naša československá sloboda rodila,
v ten pamätný deň 28. októbra 1918, zomrel na odľahlej Báňskej Boci
tichý slovenský učenec
doktor filozofie
a doktor teológie
Ján Lajčiak.
Nedožil sa slobody, ač celá tragika
jeho podivínskeho života dokazuje, že
bol verným synom svojho ubiedeného národa.

Budem sa usilovať nakresliť jeho postavu objektívne a verne
a uvidíš, verný Slováku, že máš v Lajčiakovi zosobnenú tragiku
svojho slovenského národa.

Faktom,
a to faktom smutným, zostane však vždy, že bol malosťou
a malichernosťou, stiesnenosťou a zaostalosťou, slabosťou
a nemohúcnosťou slovenských pomerov ubitý a jeho vedecké
a hlavne duchovné ašpirácie preťaté.
Možno to bola jeho sila alebo i slabosť, že ich nevedel, alebo
nemohol rozraziť.
A že nevedel ich opustiť a zakotviť inde,
k tomu nemal dosť odvahy
a zbabelosti.

Náš Lajčiak bol v 30. roku dvojnásobným doktorom filozofie
z Lipska a doktorom teológie z Paríža.
To žiaden iný slovenský evanjelický farár
augsburského vyznania nedosiahol.

Dvojnásobný doktor, ktorý by bol mal jako vedecká hviezda
svietiť národu na vysokej dajakej škole v niektorom veľkomeste,
musí sa zavrieť do sveta diery na Bocu!

Hrozná tragika.
Národe slovenský, na takýchto príkladoch spoznaj svoje hrozné
položenie, v akom si sa nachodil!

Či viete, kde je
a čo je Boca?
Menujú ju dierou sveta, ktorá v XIII. storočí prichodí už
pod názvom Ubočaňa, potom Uboča a z toho Boca.
Viete, čo je Boca?
Najodľahlejšia, najzapadlejšia, najúbohejšia slovenská tatranská
dedina,
južne od Váhu, kde sa len zemiak rodí, kde sa neorie, len kope,
kde ani vrabcov niet.
Viete, čo je Boca?
Z troch dedín pozostávajúca,
v tisícmetrovej výške sa nachodiaca baňská kolónia, ktorá má
stanicu
Kráľovu Lehotu na pätnástom kilometri na južnej strane za
Čertovicou Podbrezovú.
Viete, čo je Boca?
Dvojitá matko-cirkev Dolnej a Hornej Boce, od seba
tri kilometre vzdialených (...)
Tak.

Sem sa dostal náš Lajčiak.
Z Paríža na Bocu!
Ako to charakterizovať? Dvojnásobný doktor, ktorý by bol mal jako vedecká hviezda svietiť národu na vysokej dajakej škole v niektorom veľmeste, musí sa zavrieť do sveta diery na Bocu!
Hrozná tragika.
Jedna naša vysokovzdelaná dáma to tak charakterizovala: „Palma medzi zemiakmi."

Cítil, chudák, že jemu toto ovzdušie nezodpovedá,
že ho dusí.
Opätovne sa hlásil na profesúru sem na bratislavskú teológiu, ale našli si výhovorku, že je príliš liberálny.

Náš biedny národ nemohol dať profesúry Lajčiakovi, ako Agar nemohla pomôcť chradnúcemu Izmaelovi – bo nemal preňho iné, len kňazskú stanicu na Boci.

Taký človek potom musel stratiť duševnú rovnováhu,
správnu dištanciu k celému svetu.
On mal sa hádať so svetom učencov, jeho bystrým slovenským umom mal porážať domnelé veličiny, ale
musel sa trápiť s tým najzaostalejším národom...
Či to mohlo ináč skončiť, než smutnou duševnou tragédiou?

A či to nie je tragédia, keď sa z elegantného poslucháča
Sorbonny stane otrhaný, zafúľaný, rozcúchaný,
celé týždne len kapustu jediaci,
grobianskeho výstupu
podivín?

Duševná tragédia, ktorá sa dá rozumieť!

Chcel vedecky pracovať, nemal kde.
Chcel národu prospieť, nemal príležitosti.
A toľké úsilie, toľko štúdovania – a všetko márne!
Mal si sa narodiť z bohatých Francúzov, Angličanov, Nemcov!
Ale nie z opovrhnutých Slovákov,
alebo keď si sa už narodil, mal si sa ich zrieknuť,
mal si svoj rod zradiť a zapredať!

Mal si nebyť idealistom, mal si sa stať vrahom
národovectva svojho
a nebol by si sa stal vrahom
seba samotného.

A koľko takých duchov vie preukázať život národa nášho?
Samko Hroboň, Dohnány, Podhradský, Maliarik, Roy,
Krčméry...

A nebolo primeranej spoločnosti, nebolo rodinného krbu,
ktorý by ho z podivínskej jednostrannosti bol vytrhnul, nebolo
ženského srdca, ktoré porozumejúc vrátilo by ho do spoločnosti.

Ba predsa bolo! V Paríži zaľúbil sa do dcéry bohatého
slovenského vysťahovalca. Ľúbili sa.
Mladucha aj si prišla pozrieť Slovensko, ale vidiac Bocu
– isto s boľavým srdcom...

Srdce jeho,
niet div, že sa potom úplne zatvorilo.

Stal sa hrubým,
stal sa neprístupným.

Stal sa vegetariánom, ktorý od nedele do štvrtka jedol jednu kapustu
a od štvrtka do nedele druhú.

Rozišiel sa s cirkvou, rodinou, spoločnosťou ľudskou,
stal sa takým, že nerobil dojem vzdelanca natoľko,
že prostá ženička ho takto charakterizovala:

„Náš pán farár je taký múdry, až je z toho sprostý."
Kto je vinen za túto tragédiu?

I. dejstvo (Mimi)

Mimi: *(číta list)* Je pravda, že u nás sú pomery také smutné, že sa človek skončivší štúdiá svoje s prospechom naskrze uplatniť nemôže. Mne moje štúdium len prekážkou bolo k dačomu prísť. Následkom toho som častokrát odhodlaný rozlúčiť sa s vlasťou, rozlúčiť sa s národom, rozlúčiť sa s rodinou a do cudziny sa vybrať. Ale predsa tie zväzky, ktoré ma viažu k národu slovenskému, sú tak mocné, že keby vec na lúčenie prišla, ťažko by mi bolo národ svoj utrápený opustiť. Preto chcem zostať na Slovensku a chcem sa venovať práci v prospech toho ľudu, ktorého synom som. Chcem byť slovenským kňazom a v tej kvalite chcem aktívnu účasť brať na dvíhaní zaostalého ľudu slovenského. Hlavná úloha by bola tá teraz, nájsť si zodpovedajúcu faru. Biedu by som trieť nechcel, keď som sa ja toľké roky trápil. Preto zase prílišný idealista som nie a ani nechcem byť. V tom páde, že by sa mne niekedy univerzitná katedra naskytla, by som ju možná ver prijal, na tento čas ale hľadám si zodpovedajúcu faru.
Od brata Michala som sa dozvedel, že sa uprázdnila fara na Boci.

Vám stále rovnako oddaný

Ján Lajčiak

Učiteľ Havran: Slečna Mimi, ak dovolíte, viete, keď nad tým tak rozmýšľam, vždy sa mi tak zdá, akoby sa na jeho živote stelesňovala tragédia nášho národa. Nadaný, vzdelaný, duchom predurčený viesť – a prikovaný tu k týmto horám. Nie div, že deň po deň čoraz väčšmi klesá na duchu. Neraz sa mi zdá, že to už nie je ten mladý doktor teológie, ktorý prišiel sem pred rokmi s elánom. Nie nadarmo sa na Boci vraví, že tu ani vrabca nieto.

Veru nieto. Duch tu veľmi nelieta. Iba tie ženy. Keby ste ich videli vo všedný deň, ako z kopcov a dolín seno znášajú na chrbtoch! Nuž, tu len tie ženy lietajú po kopcoch. Ale ako? Každá prikvačená k zemi pod batohom, takým, čo ju spod neho ani nevidieť. Všimnite si ich, aké majú navreté žily na hrdle. To z tých batohov. Veru tak. Tu keď sa dievča vydá, to znamená, že sa prísahou zaviaže nosiť batohy. Tu ešte i hnoj na chrbtoch vynášajú. Záprahu niet, veď orať niet čo, načo by aj bol? A keď niekto ochorie, lekárom je tu Boh. A v zime sme tu ako zakliati. Tu zima trvá pol roka.

Mimi: A vy ste tu už dlho, pán učiteľ?

Učiteľ Havran: Dvadsaťosem rokov.

Mimi: A privykli ste, však, pán učiteľ?

Učiteľ Havran: Jedinou záchranou tu bola moja rodina. Žena a deti. Keby to nie, dnes by bol zo mňa práve taký čudák ako pán farár.

Mimi: Čudák?

Učiteľ Havran: Z Paríža na Bocu... to už je tak.

Mimi: Chudák, kam sa to dostal! Myslím, že prichádzam v pravý čas. *(Obzerá sa okolo seba.)* Je toto pracovňa dvojnásobného profesora slávnych univerzít v Lipsku a Paríži? Pozrite, tie knihy v policiach – a medzi nimi rajnice.

Učiteľ Havran: Duch prikvačený hmotou!

Mimi: Pozrite, aké pekné okienko!

Učiteľ Havran: To nie je okienko, slečna Mimi,
ale rámik na med.

Mimi: Rámik. Mne sa to tu všetko veľmi páči. Príroda je tu krásna, ako v rozprávke! Pozrite, čo som našla. Podkovu!

Učiteľ Havran: Podkovu? To je šťastie, slečna Mimi.
A k tomu ešte tu, na Boci. Veď tu nieto ani koní. To budete mať iste zriedkavé šťastie!

Mimi: A prečo tu nemáte koníčky? Mne sa tak páčia!

Učiteľ Havran: Tu máme len kravičky... *(Dojí kravu.)*

Mimi: A ja budem dávať kravičkám seno. Také mäkké voňavé seno. Celá dedina teraz ním vonia... Pozrite, pán doktor tu má svoje dve doktorské práce! Vidíte, stále verím, že je tak oddaný vede ako... ako bol. Len tie pomery! Ako dobre, že sme prišli. Trošku neskoršie by bývalo hádam neskoro. A pozrite, pán doktor mi písal list, iste mi ho chcel práve poslať, už je aj adresa na ňom. A pozrite! Tu má moju fotografiu! To je tá, čo som mu dala v ten večer, v Paríži, keď prišiel sa so mnou rozlúčiť!
Len aby tu už bol!

Mimi: Vidíte, ako si moju fotografiu opatruje. Len aby tu už bol! Taká som na neho zvedavá, či sa zmenil za tých osem rokov!

... iste sa vôbec nezmenil. Len ešte väčšmi zvážnel, zosmutnel. Ale ja ho rozveselím. Len aby už tu bol! Cítim, že mu vlejem novú chuť do práce, do ktorej už stratil vôľu. Ja v neho verím.

Viete, v ten večer, v Paríži, keď prišiel sa so mnou rozlúčiť, povedal so žiariacimi očami: Muž, ktorý má pri sebe mocnú ženu, vie urobiť veľké veci.

Ja som bola oporou Milanovi Štefánikovi, i keď len v myšlienkach, kým ma potreboval. Teraz je mocný už i sám.

Ale Janko potrebuje mať voľakoho... Vytvorím tu z toho dom šťastia! Len aby už tu bol!

Viete, v ten večer, v Paríži, keď prišiel sa so mnou rozlúčiť, povedal so žiariacimi očami: Nechceli by ste sa vrátiť domov – pod Tatry?

Ja na to – v ten večer, v Paríži, keď prišiel sa so mnou rozlúčiť:

Chcela, hrozne by som chcela. Neveríte? Viem, ako veľmi by bolo treba pracovať medzi slovenskými ženami.

Ako málo žien u nás dnes tak rozpráva ako vy. A darmo, bez uvedomelých vzdelaných žien nemožno si predstaviť slovenskú spoločnosť a bez nej ani záchranu slovenského života. Povedal v ten večer, v Paríži, keď prišiel sa so mnou rozlúčiť – so žiariacimi očami.

Tak rada by som žila v niektorom slovenskom meste. Mojou pýchou by bolo vytvoriť ohnisko inteligencie.

Povedala som v ten večer, v Paríži, keď prišiel sa so mnou rozlúčiť so žiariacimi očami.

A on povedal v ten večer, v Paríži, keď prišiel sa so mnou rozlúčiť so žiariacimi očami:

A ja zasa tak cítim, že muž, ktorý má po boku vzácnu ženu, môže vykonať veľké veci. Ako inde, tak i u nás nie každému vzdelanému dievčaťu je dopriate dostať sa do tichého prístavu domácnosti a vôbec možno konštatovať, že počet starých mlá-

dencov na Slovensku rastie. Prirodzene, z toho nasleduje, že i nevydatých žien pribúda. U ženy povedomie ostať slobodnou, najmä keď roky uchodia, účinkuje fatálne. Hlavne v takých rodinách je to hotová kalamita, v ktorých dve-tri dcéry ostanú doma sedieť. Hanu Gregorovú považujem za silnú a smelú individualitu na Slovensku. Nastolená myšlienka feminizmu, jej šikovné, až do krajnosti otvorené inscenovanie, úprimné priznanie svojich nedostatkov, vrelá túžba po plnšom, dokonalejšom myšlienkovom živote robia autorku spôsobilou, aby hrala na Slovensku nemalú úlohu. Hana Gregorová pohla slovenský duševný svet o krok napred. Že z pera mladej slovenskej devy môžu vyjsť štylisticky dokonale osnované myšlienky, je krásnym dôkazom toho, že mnohé naše devy prevyšujú svojimi snahami a duševnými bojmi nejedného slovenského akademicky vzdelaného mladého inteligenta. Keby týchto spisovateliek nebolo, spytujem sa, kde by sme boli? Mám na mysli Teréziu Vansovú, Ľudmilu Riznerovú-Podjavorinskú, Elenu Maróthy-Šoltésovú, Margitu Paulíny-Tóthovú, Hanu Gregorovú, Timravu, Helenu Turcerovú, Marínu Oľgu Horváthovú atď.

Učiteľ Havran: A teraz, milá slečna, vám niečo poviem.
A nie je to rozprávka, ale krutá pravda. Naše spoločenské pomery patria do stredoveku. Tu prekvitá otroctvo modernej doby.
V Liptove je denná mzda 14 – 16 hodín pracujúcej ženy 48 halierov a muž zarobí najviac korunu. Medzi nami sú robotníci, ktorí svojim pánom slúžia za 80 korún ročne, na prídavok dostávajú niekoľko hlávok kapusty a 10 kg zemiakov. Z toho má úbohý Slovák vyžiť spolu so svojou ženou a hŕstkou detí.
Toto, milá slečna, nie je rozprávka, ale krutá pravda.

Jeho obydlím je biedna chatrč, za ktorú musí jeho žena odpracovať sto dní ročne počas vrcholiacej sezóny a nemá kedy myslieť na šaty, školu alebo akúkoľvek kultúru. Tých sto dní musí

žena odpracovať zadarmo, ale keby mala v robote aj zahynúť od hladu, nedostane viac ako dva haliere na raňajky a dva haliere na popoludňajšie jedlo. Ak žena za tých sto dní nezomrie, je to iba vďaka jej vytrvalosti a sile, lebo v lete musí pracovať od tretej rannej do deviatej večer a počas žatvy ešte dlhšie. Inak dostáva mzdu 24 halierov za deň, takže je na tom lepšie ako muž, ktorý dostáva iba 20 halierov denne – pretože jeho ročná mzda je 80 korún, čo činí na deň toľkoto. Toto, milá slečna, nie je rozprávka, ale krutá pravda. A máme považovať za slušné zaobchádzanie s ľudom to, že sa jediná rodina Palugyayovcov delí o celú Liptovskú župu? Kde sa človek pozrie, všade samý Palugyay. Móric Palugyay je županom, Július Palugyay je podžupanom, Armand Palugyay je riaditeľom sirotského úradu, Arpád Palugyay je notárom, Gašpar Palugyay je zapisovateľom, Aladár Palugyay je kastelánom, Palugyay János je úradníkom sirotského úradu, Alojz Palugyay je podžupanovým úradníkom, Palugyay Pál je slúžnym! Takže tu nemôže byť ani reči o nejakej kontrole verejnej správy a ľahko je si domyslieť, ako sa títo páni správajú voči prostému ľudu. My, Slováci, politickú slobodu máme len na papieri. Toto, milá slečna, nie je rozprávka, ale krutá pravda... Ba navyše Slovák na svojom tele, svojimi mozoľami je schopný vyživiť cudzie, jemu nepriateľské indivíduá, ale pre svojich ľudí, pre svojich pracovníkov nemá najmenšieho zmyslu.

Tak český politik v Národnom hlásniku... *(Spomedzi hromádky novín vytiahne noviny Národný hlásnik.)*

Učiteľ Havran: *(číta z novín)* ... o „Československej jednote“ píše: A Slováci? Ani len pre svojho domáceho brata Slováka nemajú zmyslu, nieto pre československú vzájomnosť. Radšej bežia so všetkým k Židovi, k Nemcovi, k čertovi, len nie k Slovákovi. Nechápu heslo „svoj svojmu“, národ nevie živiť svojich ľudí, svojich pracovníkov. Závisť, nekultúrnosť, temné inštinkty, pudy.

Uvedomenia dôstojnej spolučinnosti niet.
Toto, milá slečna, nie je rozprávka, ale krutá pravda.
Toto, milá slečna, nie je rozprávka, ale krutá pravda.
Toto, milá slečna, nie je rozprávka, ale krutá pravda.

A potom alkohol... Diabolská povaha ľudu vybúši s elementárnou silou menovite vtedy, keď je ľud náš ochmelený pálenkou. Nie malý počet je tých, ktorí sa v ochmelenom stave potknú a zabijú alebo v zime zaspia a zamrznú. Keď sa Slovák narodí, hneď je na stole fľaša. Slovák nekúpi a nepredá ani prasa bez toho, že by sa to nepolialo páleným. Do roboty bez páleného nejde, robotu svoju bez páleného nedokončí. Slovom: pálenka a len pálenka. Toto, milá slečna, nie je rozprávka, ale krutá pravda.
Národný hlásnik v úvodnom článku „Pálené" hovoriac o vzdelanosti a majetku Židov takto píše *(číta z Národného hlásnika)*:

Učiteľ Havran: Prečo je to? Ľahká odpoveď! Videli ste už opitého Žida? Nie! Žid nepije a menovite nepije pálené, a to je tajomstvo jeho ohromného úspechu. Žid má rozum – lebo si ho nikdy neprepije! Žid je zdravý a dlho žije – lebo zdravie pitím nepodrýva, Židove deti sa dobre učia a stávajú sa z nich učení, diplomovaní ľudia, lebo židovské deti sa neplodia v obžerstve a opilstve a nie sú hriechom rodičov založené. Žid bohatne, lebo on vám len „meria" pálené, a majetok prepíjate vy. Toto, milá slečna, nie je rozprávka, ale krutá pravda!
(Zúri. Náhle prestane.)

Učiteľ Havran: Ale neprenáhlime sa v súdoch. *Qui bene distinguit, bene docet.* Skutočnosť, dobre považená,
nie je taká čierna...
(Tvár sa mu rozžiari. Nadšene. Recituje. Núti recitovať Mimi spolu s ním.)

Učiteľ Havran a Mimi:

Domček náš je malý,
ale pravý chrám,
v ktorom pokoj, blaho
usmieva sa nám.
V izbe otec drahý
radostne pracuje,
v kuchyni zas matka
pokrm nám hotuje.

Na dvore si zobká
húska i kurička,
v stajni seno chrumká
biela kravička.

V malej záhradôčke
kvitne mnohý kvet,
za humnom je pole,
šíry Boží svet!

Tak nám je tu dobre,
ach, tak milo je!
Všetko ma tu teší,
všetko sa smeje.

Len Ty, Pane Bože,
žehnaj vždy náš dom,
by sme všetci zdraví
prebývali v ňom.

II. dejstvo (Ján Lajčiak)

(Na javisku sú tri ženy. Striedavo recitujú.)

... Nik!
sám sa ubieram, zvuk krokov na dláždení,
len moje kroky sú: som pútnik opozdený,
spod Tatier prichodím i s chválou, lež i s mukou
v tíš skvostnej svätyne, v skrýš prevelikých duchov,
tmy hľadia do okien, len kahan v ruke bliká,
preds' isto kráčam dnes.

To bude špás! Vhupneme k nemu znenazdajky, tri rozpustilé Evy.
Veď sa nás zľakne, chudák!
A po dedine budeže to rečí, keď nás uvidia kärovať rovno na faru!

A čo keď nám utečie!?
No, k tomuto nesmieme tak prudko. Len nie s bubnom na zajace.
Nesmieme si ho zaplašiť.
Ale krútiť sa okolo neho budeme, čo?

Akože! Nedáme mu ani k slovu prísť. A hrkútať mu budeme
jako hrdličky.
Ešte sa do voľaktorej z nás zaľúbi. Veď takých krásavíc na Boci
iste nenájde.
To sa musí zaľúbiť do mňa, ja som najmladšia.

Dám vám ja brúsiť si zuby na môjho frajera! Taký vzdelaný
človek, veľký znalec hebrejčiny a gréčtiny, jako som počula?!
Má dvojnásobný doktorát, jeden z teológie, druhý filozofie.
Študoval v Nemecku a Anglicku.
Čo nepovieš, stvorička božia! A na kieho ďasa že sa utiahol
taký učenec na také vyhnanisko?!

Možno, že nemôže žiť bez hôr.
Ktohovie! Alebo nemohol dostať lepšej fary.
Ale predsa by sa len malo hľadieť na jeho literárnu činnosť. Veď to on napísal *Proroka Ezechiela* a preložil do slovenčiny *Žalmy*.

Čo nepovieš!
Ale kritizujú ho všelijak.
Vari je preklad taký biedny?

Nie žeby bol biedny, ale ľudom ani sám čert nevyhovie. Jedni mu vytýkajú, že ubral svojím prekladom *Žalmov* mnoho na dôstojnosti. Páni farári privykli na starý český preklad, nuž nemôžu prísť na chuť tomu novému. A sú pri tom dosť malicherní. Tak vytýkal mu voľaktorý z nich v „Sione", že jeho „či" neznie tak vážne, velebne jako staré biblické „zdali".
— Chachacha!

Keď som bola pred dákymi siedmimi rokmi na návšteve u pani seniorky v Mikuláši, hovorila, že práve pred chvíľou odišiel od nich. Veľmi ho chválila, že jaký krásavec, oči jako uhlíky, vlasy hnedé, kučeravé. I vyobliekaný, vidno vraj, že žil po veľkých mestách. Aj diškurant vraj duchaplný. Len je vraj otázka, či si ho na Boci obľúbia, či bude dobrým praktickým kňazom. Lebo vraj ľud pozerá všelijak na takých knihožrútov, vedátorov jako je on. Najlepšie sa mu páči veľký, zavalistý chlap, keď má hlas ako býk. Ale on! Útly šuhaj ako panenka. Snivý rojčiteľ za vedu. A hlas má slabý, nezvučný. Spevák veru biedny.
A nechže si káže, liturguje, jako chce. Len keď je krásavec, kučeravý, černooký.
Čo to len dnes s nami bude?! Ešte sa oň pobijeme, poškriabeme jako mačky.

Do čiernej noci sa vzrušený strnule dívam:
– ó, zjav sa, Genij, zjav – s blčiacou pochodňou v hrsti,
posvieť v kraj, kde rod môj od vyše tisíc liet mrie a sa krstí,

kade sa na nivy bezbranné valí prúd dravý
cudzieho ducha a nenašskej, výbojnej vravy.

Čia je to vina – oh, čia je to vina,
že ľud, ten verný ľud, hoc mu mrú za tú zem
macošskú tisíci synia –
musí žiť hovädným životom bez svätýň osvety
v dvadsiatom storočí,
hájac si zúfale po otcoch zdedenú pamiatku

– ó, zjav sa, Genij, zjav – s blčiacou pochodňou v hrsti...
vrhnúc jas od nížin dunajských – po sivý Kriváň...!
Do čiernej noci sa vzrušený strnule dívam...

Ja by som chcela vidieť jeho knihy. Musí ich mať celú izbu,
latinských, hebrejských, gréckych, anglických a čo ja viem akých.
Musí nám ich ukázať, neboj sa.
Aj na výlet musí s nami.

Čo by nešiel? Azda sa dá nahovoriť.
Len aby bol doma.
To by bol špás, aby sme ho tak nezastihli!

Ktohovie! To by bolo, aby sa ani teraz v lete vše niekam
nepodíval, k farárovi na inú dedinu alebo do mesta.
Ja sa z fary nehnem, kým sa nevráti.
A ty si myslíš, že my dve ti ustúpime, podívajmeže sa na ňu!

Na javisko prichádza Bača.

– Ideme vášho pána farára navštíviť

Bača: A či sa s nimi poznajú?

– Ešte nie, ale chceme sa s ním oboznámiť.

Bača: A odkiaľže sú?

– Z mesta. Až z druhej stolice.

Bača: Ale, ale, podívajmeže sa! To sú oni voľáke smelé slečinky! A toľké svety sa sem vláčiť. A to azda všetko kvôli nášmu pánu farárovi?!

– Akože. Išli by sme za ním aj kraj sveta. A čo by sme sa báli, veď sme z mesta...

Bača: No, len no! Aby im to naopak nevyšlo! Azda sa chcú podívať na tých mnoho kníh, čo náš pán farár majú?

– A či ich ozaj majú toľko?

Bača: Akože by nemali! Im ustavične nové a nové dochodia. Majú ich už skoro plnú izbu.

– Čo nepoviete! Azda nám pán farár darujú daktorú z nich?

Bača: Ktovie, keď ich oni majú iba pre seba. Nemajú mi za bánosť, ale čože sa to oni, slečinky, akurát k nášmu pánu farárovi vychytili, keď sa s ním neznajú?!

– Vydať, vydať by sme sa rady. My sa z fary nehneme, dokiaľ si pán farár voľaktorú z nás nevyberú.

Bača: Ale idú, slečinky! Hádam je to ani nie pravda, čo hovoria?

– A už veru je. Azda by nám len zle nebolo, keby sme sa k vám dostali voľaktorá za pani farárku?

Bača: Horkýže zle! Len náš pán farár aby sa tak nenaľakali, keď ich uvidia tri odrazu.

– Azda sú taký hanblivý?

Bača: Nie že by hanblivý. Ale ktohovie, či pred nimi neutečú. Hádam sa ani nechcú ženiť.

– Hahaha! A vy si myslíte, že nám ukĺznu? Budeme sa ho držať ako kliešte. Čo myslíte, ktorej z nás by pristalo najlepšie byť pani farárkou?

Bača: Tej, čo sú najpobožnejšia.

– Hahaha! Keď sme my všetky rovnako pobožné.

Bača: No, nech sa dobre majú a toho mladého pána nechže moc netrápia... Len keby boli veselší. A v tých knihách keby toľko nesedeli! Vše sú ako vo snách.

– Azda je v tom len nie dáka nešťastlivá láska!

Bača: Predlaňským bola tu cudzia slečna – mohlo to byť pred Michalom –, vari z Viedne či z Paríže. Prišli pána farára navštíviť. Na koči. I dedinu si obzerali, ešte lepšie jako tuná vy. Ktohovie, možno mala tá slečinka – pekné, zdravé dievča, mala čierne oči a utešené vlasy jako zo zlata – možno mala s pánom farárom sľuby. Veru, ráno sa doviezli a pred večerom fárali už nazad... Ten, chudák, boli koľké časy, jako by ich zabil. Bolo na nich vidno, že sa trápia. Museli mať to dievča veľmi radi. Už sú tomu skoro

dva roky, ale dosiaľ sú, ako by ich dáke nešťastie bolo potkalo.
Nie a nie sa rozveseliť ani zasmiať. Len do tých kníh sa ešte viac
zahrabávajú.

Bača odchádza. Tri ženy ostávajú na javisku.

Je blízko Chvíľa,
ju duša z diaľav noci vytušila,
tá z katakomb raz všetkých vyvolá
na slnko božie, ktoré ohňom vzplanie,
by udreli sme pečať na vyznanie
a vtiahli húfom v lode kostola,
kde hymn náš nikto viacej nezabráni
a nepohaní naše učenie...

Tam vtedy staňte medzi verné panny,
čo pred oltárom kľaknú v rukách s ľaliami,
až vyjdeme – až zo skrýš vyjdeme!

Intermezzo

(Televízna debata.)

Moderátor: Dobrý večer, vážené diváčky a diváci! V dnešnej relácii sa budeme venovať osobnosti, ktorá je dodnes pre mnohých tajomstvom, pre iných priekopníkom, pre ďalších kontroverznou postavou. Ide o muža, ktorý v sebe spájal vieru a vedu, kritiku aj lásku, odvahu aj osamelosť. Je ním Ján Lajčiak – evanjelický farár, teológ, filológ, sociológ kultúry, prekladateľ, orientalista, verejný mysliteľ. Hoci zomrel veľmi mladý, jeho texty sa vrátili do našej prítomnosti a stále nás nútia klásť si otázky.

Dovoľte mi predstaviť mojich hostí. V štúdiu vítam pani farárku a teologičku, ktorá sa dlhodobo venuje výskumu protestantských dejín...

Farárka: *(prikývne, s úsmevom)* Ďakujem za pozvanie, dobrý večer.

Moderátor: Ďalej je tu politológ, odborník na dejiny slovenského národného myslenia, pán doktor...

Politológ: Dobrý večer.

Moderátor: A napokon muž, ktorý mal osobný podiel na znovuobjavení a vydaní Lajčiakových textov, pán docent...

Diplomat: Dobrý večer, teší ma.

Krátke ticho, Moderátor sa pozrie na hostí a pokračuje.

Moderátor: Na úvod si dovolím malý citát z práce Jána Lajčiaka, o ktorom sa dnes budeme zhovárať. Citát podľa mojej mienky dobre vystihuje nadčasovosť tohto velikána:

Na javisko vchádza Speváčka.

Speváčka:

Lajčiakov údel,
súhrn súvislostí medzi dielom a jeho recepciou,
ako aj biografiou autora a kultúrnou pamäťou,
kultúrny naratív,
vďaka ktorému slovenské intelektuálne elity sledujú
a kultivujú seba,
– text Lajčiak,
ktorý je súčasťou slovenskej pamäti,
pričom naďalej funkčný
ako svojrázny performatív,
ako súčasť tradície, prvok spoločenskej transmisie,
sa javí
ako typologický znak kultúry,
ktorá intenzívne filtruje svoje dedičstvo
v geste adaptácie k častým zmenám a
zároveň stojí na rozhraní
medzi sklonom k tradicionalizmu a
nevyhnutnosťou progresu v korelácii s inými kultúrami.

Moderátor: Mám za to, že táto myšlienka dokonale zhŕňa ako vtedajšiu, tak i súčasnú situáciu. Vráťme sa však, takpovediac, ku koreňom. Kto bol Ján Lajčiak, z akého prostredia pochádzal? Pani farárka...?

Farárka: Narodil sa v roku 1875 v obci, ktorá nepatrila k centrám vzdelanosti. Čoskoro prišiel o oboch rodičov a stal sa sirotou. Nebyť podpory príbuzných...

Speváčka:

Je zároveň „znakom" kultúry,
ktorá zápasí s vžitým pocitom menejcennosti
a/alebo ohrozenia zo strany iných,
a preto donútenej
(zdanlivo vonkajšími okolnosťami)
skladať obete zo svojich kritických či nadpriemerných
reprezentantov.

Moderátor: Pán doktor...

Politológ: Treba dodať, že v jeho dobe bolo pre slovenského chlapca mimoriadne ťažké preraziť. Žili sme v Uhorsku, slovenské školstvo bolo potláčané, a ak niekto chcel pokračovať vo vyšších štúdiách...

Speváčka:

Ide tu aj o typ kultúry, ktorá
(viackrát)
prešla zásadnou spoločensko-politickou zmenou
a čiastočne odsunula od seba
pamäť o kuloároch tejto zmeny.
Pociťuje pritom potrebu
symbolicky sa odtrhnúť od minulosti a súčasne
udržať
kontinuitu.

Moderátor: A kde sa teda začala jeho univerzitná dráha? Pani farárka...?

Farárka: Po gymnáziu v Prešove odišiel do Nemecka, na univerzitu v Erlangene, kde študoval semitské jazyky... Neskôr pôsobil v Budapešti, kde popri kaplánskej službe pokračoval vo vedeckej práci. Tam obhájil aj doktorát z filológie.

Speváčka:

Lajčiak
si vo svojej dobe jediný uvedomoval, akú úlohu
zohráva kultúra v modernizačnom procese spoločnosti.
Vedecké dielo
Slovensko a kultúra
možno oprávnene zaradiť
medzi tie diela v európskej literatúre,
ktoré rozvíjali idey modernizácie na základe analýzy
modernizačného procesu
spoločnosti a národa.

Diplomat: Bol prvým Slovákom, ktorý získal doktorát v tejto oblasti. Je to dôležité zdôrazniť...

Politológ: A napriek tomu, keď sa vrátil domov, čelil nezáujmu a podozrievavosti.

Moderátor: Povedzme si niečo o jeho vedeckej práci – konkrétne o prekladoch biblických textov.

Farárka: Prekladal žalmy priamo z hebrejčiny...

Diplomat: To je krásny príklad jeho postoja – nechcel ísť ľahšou cestou. Hľadal pravdu, nie pohodlnosť.

Politológ: Zároveň si tým robil nepriateľov.

Moderátor: Nakoniec sa ocitol vo Vyšnej Boci, v malej horskej obci. Ako sa tam dostal?

Politológ: Po návrate zo zahraničia sa uchádzal o miesta...

Farárka: To musela byť pre neho veľká rana. Mal dva doktoráty, ambície na univerzitu, a namiesto toho...

Diplomat: Treba však dodať i to, že bol veľkým feministom a vážil si vzdelané ženy. Dovoľte mi, aby som to taktiež demonštroval na úryvku z jeho výnimočnej tvorby:

Speváčka:

Práve v rámci modernizačného procesu
sa podstatne menili názory na kultúru a jej úlohu
v modernizačnom procese.

Svojím chápaním kultúry a jej úlohy v modernizačnom procese,
ako aj samotného procesu modernizácie
v špecifických podmienkach slovenského prostredia
a k tomu zvolený primeraný prístup k jej skúmaniu
– Lajčiaka začleňujú do európskeho
modernizačného smeru.

Moderátor: Pán docent, kľúčovým dielom Jána Lajčiaka je kniha *Slovensko a kultúra*. Vyšla až po jeho smrti, ale jej obsah bol v istom zmysle výbušný. Čo v nej vlastne nachádzame?

Politológ: Je to súhrnná diagnóza slovenského národa začiatkom 20. storočia. Lajčiak si všímal nielen politické pomery, ale aj každodenný život – hygienu, vzdelanosť, pracovnú morálku. Poukazoval na to, že veľká časť ľudí je pod vplyvom alkoholizmu, že chýbajú hygienické návyky, že sa zanedbáva telesná kultúra. Hovoril dokonca aj o stravovaní a zdravotnom stave obyvateľstva.

To všetko sa prelínalo s jeho kritikou inteligencie. Tvrdil, že slovenská vzdelanecká vrstva si zvykla na pohodlie a rezignovala na to, aby viedla národ k vyššej kultúrnej úrovni.

Farárka: A tu je paralela s prorokmi Starého zákona. Aj oni volali k obráteniu, aj oni hovorili: „Ak sa nezmeníte, skončíte zle."

Diplomat: Ja si spomínam, že keď som tú knihu prvý raz čítal, mal som pocit, že niektoré pasáže akoby boli napísané dnes.

Moderátor: Nebola to však jemná kritika. On písal veľmi tvrdo. Ako to pôsobilo?

Farárka: Treba si uvedomiť, že to nebola kritika zo zloby. On miloval svoj národ, ale práve preto nechcel zatvárať oči pred slabosťami. Tak ako rodič karhá dieťa...

Diplomat: A je to cítiť aj z tónu knihy. Niektoré pasáže sú priam bolestné, akoby písal so stiahnutým hrdlom.

Politológ: Ja si myslím, že práve preto jeho texty pôsobia tak naliehavo. On ich nepísal z pohodlia univerzitnej knižnice.

Moderátor: Viete, často sa hovorí o „úniku mozgov". Lajčiak mal šancu zostať v zahraničí a urobiť tam kariéru.

Urobil chybu, že sa vrátil?

Politológ: Z dnešného pohľadu by sa možno povedalo, že áno.

Farárka: Podľa mňa to nebola chyba. On mal poslanie voči slovenskému národu.

Diplomat: Súhlasím.

Moderátor: Aký je podľa vás jeho odkaz pre dnešnú spoločnosť?

Farárka: Podľa mňa je to predovšetkým výzva...

Politológ: Ja by som zdôraznil jeho varovanie pred pasivitou inteligencie. To je stále aktuálne.

Diplomat: Pre mňa je inšpiráciou jeho...

Moderátor: Čo pre vás osobne znamená čítanie Jána Lajčiaka?

Farárka: Je to stret s človekom, ktorý sa nebál...

Politológ: Pre mňa je to varovanie, že dejiny sa môžu opakovať.

Diplomat: *(s úsmevom)* A pre mňa je to takmer priateľský hlas. Keď čítam jeho texty, mám pocit, že sedím s ním v tej fare vo Vyšnej Boci, počujem, ako rozmýšľa, ako sa trápi, ako hľadá pravdu. A to ma povzbudzuje, aby som ani ja v živote nehľadal ľahšie cesty, ale poctivé riešenia.

III. dejstvo (Kniha Ezechielova)

(Na javisku sú tri ženy.)

1.
Jest niečo enigmatického
a mystického v jeho osobe, čo sa nepodarí snáď nikdy dostatočne rozlúštiť.
Je milý, sympatický i vtedy, keď sa zdá byť extravagantný.
Ozbrojený vôľou pevnou,
rozhľadom zriedkavým,
citom hlbokým,
postavil sa pred ťažkosti s neslýchanou smelosťou a premohol ich víťazne.

2.
Okolnosti vyžadovali muža pevnej vôle a otvoreného ducha.
Či bol v stave vyplniť velikú úlohu?
Vyplnil túto nesmiernu úlohu, to je bezpochyby.
Vykonal, čo mohol.
Bol príklad oddanosti povolaniu svojmu,
ktorý zaslúži naše nekonečné obdivovanie.

3.
Teraz sa dopúšťa všeobecne,
že nebol úplne normálny človek.
Čo je v jeho osobe enigmatického,
dosiahne niekdy stupeň extravagancie.
Tieto podivnosti boly vždy *crux interpretum* a zavdali príčinu k najrôznejším teóriám.
A po minuciálnom skúmaní prišlo sa k závierke, že trpel na katalepsiu.

4.
A otvoril som svoje ústa a dal mi zjesť zvitok knihy.
A zjedol som.
A sedel som tam sedem dní, zdesený, medzi nimi.

5.
Jeho energia je frapantná, jeho smelosť nemá hraníc.
Nešanuje nikoho.
Bičuje nemilosrdne kňazov, falošných prorokov,
nespravedlivých vodcov.
Prísnosť svoju nikdy nezatají,
hnev jeho je často neskrotiteľný.
Zdá sa nám, že niekedy udusil v sebe všetky city spoluútrpnosti
naproti rodákom.
Nič dobrého na nich nevidí.
Hnev jeho je natoľko neskrotiteľný,
že sa nám zdá byť temer nepochopiteľným.
Často používa výrazov najnemilosrdnejších.
Medzi ním a jeho rodákmi museli byť často scény hrozné.
Slová jeho robia často dojem, že nevedel panovať nad sebou.

6.
Oj, beda, beda tebe! Že si si vystavila vysoké miesto necudnosti
a spravila si si výšinu na každej ulici.
Vzala si klenoty svojej ozdoby z môjho zlata a z môjho striebra,
ktoré som ti bol dal,
a narobila si si obrazov mužského pohlavia a smilnila si s nimi.
Potom si vzala svojich synov a svoje dcéry, ktorých si mi
porodila, a pobijúc ich,
obetovala si ich, aby ich požrali.
Pri každom rozcestí vystavila si svoju výšinu a zohavila si
svoju krásu

a rozťahovala si svoje nohy každému idúcemu pomimo
a rozmnožila si svoje smilstvo.
Smilnila si so svojimi súsedmi veľkého tela
a rozmnožila si svoje smilstvo nato, aby si ma popudzovala
k hnevu.
Oj, cudzoložná ženo! Miesto svojho muža berie cudzích!
Všetkým smilniciam dávajú mzdu, ale ty si dávala svoju mzdu
všetkým svojim milencom a podplácala si ich, aby vchádzali
k tebe zo všetkých strán smilniť s tebou.

7.
Je pravda, že karhá svojich rodákov ustavične,
nenachodí nič dobrého v celej minulosti národa svojho.
Národ malý a chatrný má i literatúru malú a chatrnú.

Slovenská literatúra má ráz optimistický a idealistický.
A toto je veliká chyba.
Slovenskí spisovatelia majú pred sebou ľud „krásny".
Jeho spevy, jeho výšivky, jeho kroje, jeho kraje s lesy i potôčkami,
toto je to, čo na ich dušu účinkuje.
Pritom nevidia celý rad mizérie duševnej a hmotnej
slovenského ľudu.
Čo hnusoby morálnej, biedy duševnej a hmotnej nachodí
sa v jednej otrhanej slovenskej dedine, nad tým prejde človeka
až strach.

A ty si ľahni na svoj ľavý bok a položíš a budeš ležať na svojom
pravom boku.
A vezmi si pšenice, jačmeňa, bôbu, šošovice, pšena a viky
a dáš to do jednej nádoby a pripravíš si z toho chlieb. A budeš
to piecť na lajne, ktoré vyšlo z človeka, pred ich očami.

8.
Človek by si myslel, že nachodí neviem akú radosť opísať hriech svojich rodákov. On to robí s podivuhodnou smelosťou, bez toho, aby niekoho šetril.
Predstavuje sa nám ako muž plný ohňa, sily a odhodlanosti.
Nevidí ničoho dobrého na svojich rodákoch.

Mal si najprv ľahnúť na ľavý bok a ležať za 190 dní, potom na pravý a ležať za 40 dní.
Za pokrm si mal vziať pšenice, jačmeňa, fizole, šošovice, prosa a špaldy.
Toto mal v jednom hrnci zmiešať a týmto sa živiť za toľko dní, za koľko mal ležať na boku.
Ešte k tomu mal si upiecť posúch z jačmeňa, zmiešaný s výkalom ľudským.
Ponevráč on protestuje proti tomu tým odôvodnením, že v živote svojom nič nepoškvrneného nejedol, dovolené mu je upiecť posúch s lajnom kravským namiesto výkalu ľudského.

A riekol mi: Vidz, dal som ti kravský trus miesto lajna človeka, a teda pripravíš svoj chlieb na tom. A riekol mi: Hľa, ja polámem opornú palicu.

9.
U nás sa vyvinula letargia v literárnych veciach.
O tomto predmete zhováral som sa s viacerými Slovákmi, od každého dostal som odpoveď: To všetci cítime.
Táto letargia, mohol by som riecť, je jedna črta slovenského charakteru.
Preto otcovia budú jesť synov v tvojom strede,
a synovia budú jesť svojich otcov...
A učiním ťa púšťou a potupou medzi národami a budeš potupou a posmechom,
výstražným príkladom a zdesením pre národy, čo sú vôkol teba.

10.

A otvoril som svoje ústa a dal mi zjesť zvitok knihy.
A zjedol som.
A sedel som tam sedem dní, zdesený, medzi nimi.

Epilóg (Smrť Lajčiakova)

Na javisku sú umierajúci Lajčiak a jeho gazdiná Marka.

Marka: Ja len neviem, načo majú toľko kníh po všetkých policiach, keď do nich skoro ani nenazrú. Včely sa im roja, lúky treba kosiť, sená sušiť, maslo mútiť, roje osádzať, med vyberať... A s tými knihami, čo sú v pitvore v troch debnách, čo urobíme? Už ich tam iste myši načali. A načože toľko kníh, nuž veru, iba na škodu. A kdeže ich dáme? Iba ak tie staršie spálime.

Lajčiak: Mám horúčku, Marka.

Marka: Majú tu náramnú zimu pán farár, ja im idem zakúriť. Bola by som im už skôr zakúrila, pán farár, zo dvakrát som podišla k dverám, ale videlo sa mi, že sa tu s niekým zhovárajú...

Lajčiak: To z tej horúčky.

Marka: Vraj keď chcú, prorockými jazykmi vedia prehovoriť... Všetci v dedine vravia, že by ste aj pričarovať bárčo vedeli, pán farár.

Lajčiak: Priložila si, Marka, tak už choď, choď... Musím odriekať... „K tobě mluvím. Obrať svou tvář... Elohejnu melech ha-olam. Zochrenu la chaim. Hošana raba...“

Marka: Panebože, zariekavajú... Iste je tam nečistá sila!

Lajčiak: Šéma navi, Šéma choze... Musím do kostola.

Marka: Nie, preboha ich prosím, veď sú ťažko chorý, veď sa zabijú. Ja im veru idem postlať v izbičke. Tam je teplejšie i tichšie ako tu.

Lajčiak: *(kašle)* Dnes sa cítim akosi lepšie.

Marka: No vidia, ďakovať bohu! Zajtra bude zase o kúsok lepšie. Počkajú, nohy im zakrútim do prikrývky. Tak! Aby im bolo teplo.

Lajčiak: Ešte je len koniec októbra a už taká zima. A či to je len mne?

Marka: Zima veru, zima, akoby mal sneh už prísť.

Lajčiak: Panebože, sneh? Kto vie, či sa ešte dožijem jarného slniečka.

Marka: Nechže tak nevravia!

Lajčiak: Marka, podaj mi tie dve veľké škatule. Toto by som ešte rád dokončil.

Marka: Veď dokončia. Ojej, veď oni toho ešte napíšu. Len čo budú trochu mocnejší.

Lajčiak: A či by si počúvala? Čítal by som ti kúsok.

Marka: Veľmi rada, len aby ich to nenamáhalo. Hádam, keby som radšej ja čítala, ale ja som len dve zimy chodila do školy. Iste by mi to išlo veľmi pomaly.

Lajčiak: A teraz mi pomôž, sem si ľahnem. A prikry ma. Voľáko mi je zima, Marka, nože prilož do pece a odtiahni záclonu, aby tu bolo viacej svetla...
I vo sne na to myslím, spávať mi to nedá, jednostaj myslím na svoj premárnený život. Môj život rozbíjala akási neviditeľná ruka... zlé časy spálili moje krídla.

Marka: Ale taže, ta. Nechže tak nevravia. Trocha upracem.

Lajčiak: Uprac, Marka, a podaj mi tie dve veľké škatule. A tuto mi daj, prosím, stoličku. A potom trocha medu na tanierik... *(Prehŕňa sa v rukopisoch.)* Toto by som ešte rád dokončil.

Marka: Veď dokončia. Ojoj, oni toho ešte napíšu!

Lajčiak: Zima mi je. To bude horúčka. A či by si počúvala? Čítal by som ti kúsok.

Ja chcem obraz slovenskej kultúry podať v rámci systematického vedeckého diela, ktoré by malo slúžiť ako prostriedok budenia slovenského národného povedomia.

Predmet, ktorý mám rozvinúť, je vskutku široký. Chcem totiž poukázať na všetky tie okolnosti, podmienky a faktory, ktoré menujeme kultúrnym životom Slovenska.

A tak si myslím, že ak v tejto kultúrno-filozofickej štúdii podrobím systematicky kritickej úvahe celý náš slovenský život, moje úsilie a námaha budú považované za správne.
Skúmať budeme tie idey, ktoré hýbu Slovenskom.

Zomrie.

Sneží.

Speváčka:

Na Slovensku
na začiatku dvadsiateho storočia chýbalo urbánne
prostredie,
ktoré by mu zaručovalo
modernú veľkomestskú indiferentnosť
nevyhnutnú
pre otvorenosť voči odlišným názorom.
Neexistoval tu veľkomestský priestor, otvorený pre inakosť.
Urbánnym priestorom Slovenska bolo
malé mesto,
kde ešte stále platil
pôvodný
dedinský spôsob správania,
vyplývajúci zo sociálnych vzťahov
tvárou v tvár –

priestor,
kde každý poznal každého a
každý bol od každého závislý,
kde sa každá odchýlka
sankcionovala dobrovoľnou, či nedobrovoľnou
exklúziou,
ktorá mohla mať len dva smery:

Odchod do inonárodného alebo
návrat do pôvodného
rurálneho prostredia.

Ján Lajčiak si zvolil návrat domov,
čo v konečnom dôsledku znamenalo odchod do intelektuálnej osamelosti.

Tam neprekážal ani Maďarom,
ani Slovákom.

Vedec bez kolektívu.
Bez poslucháčov a čitateľov.
Bez žiakov.
Bez príležitosti s kýmkoľvek diskutovať.
Sám, sám, sám!
V tom desnom vyhnanstve nemá bytosť, čo by ho i len pohladila.
Ba ani poľutovať ho nemá kto.

Učenec toľkých ambícií na počiatku rozvoja tvorivých síl odchádza a
zanecháva nám nedopovedaný odkaz.

Jeho myšlienky
zhasli na svite národnej slobody dňa 28. októbra 1918,
kedy medzi chladnými múrmi bocianskej fary
ako 43-ročný muž dokonal.

Končím.
Nechcem už nadužívať vašou trpezlivosťou.
Speváčka odíde.
Tma.

Koniec

Poznámka redakcie

Všetky dobové aj autorské zvláštnosti a odchýlky od súčasnej kodifikácie v pravopisnej, gramatickej, lexikálnej a štylistickej rovine jazyka, ktoré obsahovali pramene a zdroje, sme v hre ponechali. Redakčné zásahy sú len minimálne a obmedzujú sa na úpravy v rámci pravopisnej reformy (napr. písanie s namiesto z a l-ové príčastie slovesa s ypsilonom).